

*К. Пасинчук** (м. Київ)

УДК 3,34:340-432

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США: ГОЛОВНІ ЕТАПИ ЗМІН

Релігійна свобода у самих США вважається стовпом американської ідентичності, одним з найбільш важливих і суттєвих аспектів соціокультурної і соціально-психологічної конструкції саморозуміння й самоусвідомлення американцями того, чим є їхня країна. Це самоусвідомлення, невід'ємною складовою якого є прагнення і повага до природного права людини мати будь-яку релігію і чинити згідно з її приписами, справляє свій вплив на різні сторони політичного, економічного і суспільного життя США. Серед них – і зовнішня політика Сполучених Штатів.

Історичний зв'язок між релігією і зовнішньою політикою США може бути простеженим по чотирьох головних напрямках. Перший – це релігійно вмотивоване усвідомлення особливої місії Сполучених Штатів на зовнішній арені, їхньої унікальності і неповторності, у тому числі і стосовно ролі у міжнародних справах. Другий напрям – це роль, що її відіграють у процесі формування зовнішньої політики релігійні інституції, які мають власні інтереси за межами США і, відповідно, впливають на громадську думку і безпосередньо на уряд з тих чи інших зовнішньополітичних питань. Третій – це вплив релігійних вірувань, богословських доктрин на політичні позиції релігійних інституцій і політичних акторів, урядовців на зовнішню політику країни. І, нарешті, четвертий – це ступінь і зміст того, як саме включеність у зовнішні справи впливає на внутрішню релігійну сцену.

Серйозні кореляції між релігійними перевагами і зовнішньополітичними інтересами виявилися вже на початку XIX століття, зокрема під час американо-британської війни (War of 1812), яка розпочалася із захоплень і обшуків американських кораблів під час наполеонівських війн. Однак вже після початку збройного конфлікту різні релігійні групи продемонстрували відмінні позиції. Конгрегаціоналісти і пресвітеріани підкреслювали свою відданість британському протестантизму і виклинали Наполеона як

* Пасинчук Катерина Анатоліївна – пошукач Дипломатичної Академії України при МЗС України.

узурпатора і союзника папи Пія VI, баптисти і методисти звинувачували автократичну Церкву Англії, вітали президента Дж. Медисона як прибічника релігійної свободи і, навпаки, відзначали, що папа є союзником Британії, оскільки він ув'язнений Наполеоном. Водночас, треба відзначити, що ці дискусії велися у рамках більш широкого консенсусу, відповідно до якого Сполучені Штати мають збільшувати свою територію, нарощувати свою потугу, розширяти торгівлю. Упродовж 1810-1850-х рр. практично всі релігійні групи, за винятком квакерів, менонітів та частини унітаріїв, вважали припустимим вдаватися задля цього до застосування сили. Але всередині так званого «експансіоністського консенсусу» виникало чимало гостропроблемних питань, зокрема: Чи має Тихий океан стати природним кордоном Сполучених Штатів? Чи скине зрештою Канада британське ярмо і приєднається до Штатів? Чи зможе республіка абсорбувати мексиканську расу? І, головне зх них, чи будуть нові території вільними, чи там буде рабовласництво?

Дискусії співпадають не лише з Другим Великим Пробудженням, але й з дедалі більш потужною непротестантською імміграцією зі Старого Світу. Мірою того, як населення США стає більш релігійно різноманітним, менш релігійно однорідним стає дипломатичний персонал, урізноманітнюється зовнішньополітичні позиції американських державних діячів. У 1813 р., наприклад, починає свою кар'єру як консул у Тунісі дипломат єврейського походження Мордехай Ноах (1785-1851) – перший народжений у США єврей, який досяг загальнонаціонального визнання у країні як державний діяч. На «єврейському прикладі» видно, як США починають ставити свої відносини з іншими країнами у залежність від ставлення цих країн до релігійних і етнічних меншин. У 1840-ві роки США приєднується до європейських урядів, які протестують проти арештів сирійських євреїв, звинувачених у ритуальних вбивствах.

Через десять років торгова угода, підписана між США та Швейцарією, припускала можливість для окремих кантонів забороняти торгувати євреям. Після протестів американських євреїв, адміністрація президента В.Філмора, переуклала договір (Howard M. Sachar. *A History of the Jews in America*. -New York, 1992. - P. 39, 45-8, 83). Єврейські протести були підтримані протестантами, у тому числі й помітними політичними постатями, зокрема такими, наприклад, як спікер палати представників Генрі Клей (1777-1852). Ця підтримка була зумовлена як прагненням протестантів відстояти принципи релігійної свободи, так і їхнім намаганням отримати прецедент для відстоювання рівного ставлення до протестантів у католицьких країнах.

Найбільш виразним зв'язок між релігією, релігійною свободою і зовнішньою політикою США у XIX ст. виявився в процесі надзвичайного місіонерського вибуху, що супроводжував Друге Велике Пробудження. Багато хто з місіонерів перетворювався на класичних лобістів і їхні групи активно співдіяли з експансіоністами. Найбільш активно місіонерська діяльність розгорталася на Тихоокеанському узбережжі, де утвердження протестантських

цінностей відбувалося разом із економічною експансією. Американський дипломат, посол США в Китаї Чарлз Денбі називав місіонерів «піонерами комерції й торгівлі». Наприклад, Горацій Аллен (1858-1932), який прибув до Кореї як пресвітеріанський місіонер, пізніше став представником уряду США в країні і, по суті справи, найбільш впливовим іноземцем в Кореї.

Одним з головних ідеологів експансіонізму і необхідності употужнення релігійного чинника у зовнішній політиці США став конгрегаціоналістський проповідник Є.Стронг (1847-1916). У своїй публікації «Наша країна» Стронг, ґрунтуючись на географічному детермінізмові і місіонерській ревності, формулює ідею англо-саксонської зверхності і визначає народ Сполучених Штатів як обраний народ для наступної епохи. Але виконати свою місію цей народ може лише у тому разі, якщо не протестантські іммігранти будуть успішно американізовані. При цьому Стронг підкреслював, що англо-сакси дали світові дві великі ідеї. Перша – це «чисте християнство». Друга – це громадянські свободи, включно з релігійною свободою (Bowman Matthew. Sin, Spirituality, and Primitivism: The Theologies of the American Social Gospel (1885-1917) // Religion and American Culture. - 2007, Vol. 17#1. – P. 95-126).

Треба відзначити, що місія в розумінні Стронга та його однодумців мала розвиватися разом із пошуком нових закордонних ринків. Пошук таких ринків ставав для них розв'язкою внутрішніх проблем, зокрема, депресії 1890-х та чинником консолідації нації, попередження соціального вибуху шляхом звернення накопиченої суспільної енергії назовні, за кордон.

Релігійний чинник так чи інакше виявляв свій вплив під час іспано-американської війни за Кубу й Філіппіни (1898-1899 рр.), у відносинах з Російською імперією на початку ХХ століття, під час Першої Світової війни. Цей вплив виявляється у дуже різний спосіб: тиск груп, які обстоюють інтереси тих чи інших релігійних середовищ на уряд з метою примусити його зайняти більш жорстку чи менш «кровожерливу» позицію у військовому конфлікті (як-от, різноспрямований вплив протестантів й католиків на адміністрацію під час іспано-американської війни). Або активна участь релігійних організацій та авторитетних священнослужителів у русі за мир під час Першої Світової війни. Також у своїх відносинах з СРСР та Мексикою Сполучені Штати намагаються ставити питання про релігійні свободи і пом'якшення антирелігійних кампаній у цих країнах.

Релігійні погляди і переконання американських президентів також мали своє значення у формуванні зовнішньополітичної лінії США у цей період. Хоча, зрозуміло, їх не варто перебільшувати. Скажімо, такий видатний державний діяч як Теодор Рузвельт, котрий пояснював своє обрання президентом Божим промислом, не виводив свою переконаність у обраності американського народу і його особливій місії виключно з теологічних міркувань. Це ж стосується і президента Вудро Вілсона.

Часом зовнішньополітичні події викликали напруження на релігійному ґрунті всередині країни, як це сталося під час громадянської війни в Іспанії, коли 42% опитаних католиків підтримали Республіку, а 58% - генерала

Франко. Тоді як більшість протестантів була однозначно проти Франко, а 150 протестантських діячів підписали відкритого листа з гострою критикою Католицької церкви в Іспанії за підтримку нею диктатора (Dallek P., Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy (1932-1935). -New York, 1979. - P. 179-180).

Безпосередньо до питання релігійної свободи американська зовнішня політика звертається напередодні і відразу після початку Другої Світової війни. Президент Ф.Д.Рузвельт (1882-1945) вважав, що гітлерівська Німеччина є ворогом релігійної свободи і – ширше – всієї людської цивілізації. У січні 1939 р. він наголошував: «Захист релігії, релігійної свободи, доброї віри між народів – це одна й та сама боротьба». Він також дуже добре розумів потенціал, який містить у собі звернення до релігійних символів і переконань. У жовтні 1941 р., пояснюючи необхідність розширення неоголошеної морської війни проти німецьких субмарин, він обрушився на нацистський план знищення всіх існуючих релігій – протестантської, католицької, мусульманської, індуїстської, буддійської та іудейської (Richard V. Pierard and Robert D. Linder. Civil Religion and the Presidency. - Grand Rapids, 1988. - P.178-179). При цьому антирелігійна політика радянського режиму була серйозною перепорою для сприйняття СРСР як союзника громадською думкою Сполучених Штатів. Вважається слушною думка, що позиція союзників у питанні релігійної свободи мала своє значення у зміні сталінської політики відносно релігії під час війни.

Аналізуючи вплив, який мала Друга Світова війна на фактор релігійної свободи у зовнішній політиці США, слід звернути увагу на принаймні два аспекти цієї проблеми. По-перше, це поразка ізоляціоністської лінії у політиці США, що означало подальше посилення ролі цієї держави у світовій політиці. І, по-друге, релігійне пробудження, яке стало очевидним після війни і яке мало серйозний вплив на стилістику й риторичку Холодної війни, в яку вступили Сполучені Штати. Ця війна у громадській думці і офіційному дискурсі була представлена як боротьба з «безбожним комунізмом», як битва між добром і злом.

Але, на думку деяких дослідників, на початку Холодної війни її релігійний вимір формували передовсім не релігійні ідеї, а релігійні групи, які переслідували власні інтереси. (Ribuffo Leo. The Religion and American foreign policy: the story of a complex relationship // National Interest. - 1998. - Summer.) Це стосується, наприклад, позиції по Китаю, коли частина керівників місійних агенцій виступила за зближення з Чан Кайші, тоді як інша сподівалася встановити відносини з режимом Мао Цзедуна. Це ж можна зазначити і відносно Східної Європи, на дискримінацію католиків в якій постійно вказувала адміністрації США католицька ієрархія. Серйозним був вплив релігійних груп – як іудейських, так і християнських – у блискавичному визнанні Сполученими Штатами держави Ізраїль у 1948 р.

Один з найбільш яскравих епізодів часів Холодної війни, де виявився взаємозв'язок політики й релігії – взагалі та релігійної свободи й зовнішньої

політики – зокрема, стала президентська кампанія 1960 р., яку вперше в історії США виграв кандидат-католик Дж.Ф.Кеннеді. Його релігійна належність була однією з найбільш вразливих позицій у сприйнятті демократичного кандидата. Причому у буденному дискурсі ця належність позиціонувалася як напередвизначена залежність зовнішньополітичної лінії Дж.Ф.Кеннеді, у разі його обрання на посаду президента, від ватиканської політики на світовій арені. У кінцевому рахунку, Дж.Ф.Кеннеді був вимушений виступити зі спеціальною промовою, де пояснив своє ставлення до релігійного чинника у власній політичній позиції, у тому числі – своє ставлення до принципу релігійної свободи і впливу релігії на зовнішню політику.

Ця промова, яку Дж.Ф.Кеннеді виголосив 12 вересня 1960 р. у Хюстоні (штат Техас), який вважається оплотом білого консервативного протестантизму, стала однією з найбільш сильних промов, коли-небудь ним виголошених. Перш за все, кандидат у президенти наголосив, що проблеми кампанії не є релігійними і серед цих проблем, окрім внутрішньополітичних, низка тих, що стосуються зовнішньої політики: поширення впливу комунізму («аж до того, що нині він причаївся лише у дев'яноста милях від узбережжя Флориди») та відставання від СРСР у космічній галузі. Далі майбутній 35-й президент США дуже чітко і надзвичайно яскраво виклав свій погляд на питання релігійної свободи, зв'язку релігії й політики та залежності, точніше, відсутності залежності свого майбутнього зовнішньополітичного курсу від власної релігійної належності: «Я вірю в Америку, де відокремлення церкви і держави є абсолютним; де жоден католицький прелат не говоритиме президентові – будь той католиком – як він має діяти, і жоден протестантський проповідник не говоритиме парафіянам, за кого їм голосувати; де жодна церква або церковна школа не отримуватиме суспільних коштів або політичних переваг, і де нікому не може бути відмовлено у державній посаді тому тільки, що його релігія вирізняється від тієї, що сповідує президент, котрий має його на цю посаду призначати або від релігії людей, які мають його на цю посаду обирати. Я вірю в Америку, яка офіційно не є ані католицькою, ані протестантською, ані іудейською; де жодна посадова особа не звертається і не отримує інструкцій щодо політики, яку їй слід здійснювати, ані від папи, ані від Національної Ради Церков, ані від будь-якої іншої церковної установи. Де жоден релігійний інститут не прагне нав'язати свою волю – прямо або опосередковано – усьому населенню, і де релігійна свобода є настільки міцною, що замах на якусь одну церкву сприймається як замах на всіх... Я не можу схвалити дії такого президента, який би працював на знищення гарантій релігійної свободи, що їх встановлює Перша поправка. Та й наша система стримувань й противаг не дозволить йому зробити це. І я не сприйму дії тих, хто прагнутиме переглянути статтю 6 Конституції, пропонуючи якійсь, хай і непрямий, тест на релігію 2. Бо ті, хто незгідні з гарантіями, що містяться там, відкрито націлені на анулювання цієї статті... У таку Америку я вірю – і це та Америка, за яку я воював на півдні Тихого океану, і та Америка, за яку мій брат загинув у Європі. Ніхто відтак не може припустити, що ми можемо мати

подвійну лояльність, що ми не віримо у свободу, чи що ми належимо до нелояльної групи, яка загрожує – я цитую – «свободам, за які загинули наші предки... Насправді Америка, за яку загинули наші прадіди, це Америка, куди вони пливли, щоби уникнути перевірок на релігію, які заперечували право отримати посаду представникам непривілейованих церков, де вони змагалися за Конституцію, Біль про права, Вірджинський Акт про релігійну свободу». (Цит. за: John F. Kennedy on Church and State (1960) // Urofsky Melvin I. Religious Freedom: rights and liberties under the law. - Santa Barbara, California, 2002. - P. 272-276).

Втім, Дж.Ф.Кеннеді на посаді президента ніколи не давав підстав для звинувачень у наданні якихось переваг Католицькій церкві. Понад це, католицькі кола навіть критикували його за надмірну обережність у відносинах з Ватиканом (за його президентства, зокрема, повні дипломатичні відносини США зі Святим Престолом так і не були встановлені).

Після дуже складного для США періоду В'єтнамської війни, коли релігійний чинник відіграв надзвичайно суперечливу – як про-, та і антивоєнну – роль у зовнішній політиці, у середині 1970-х на політичній карті країни відбуваються зміни, котрі дозволяють говорити про посилення впливу релігії у публічній сфері. Що стосується її зовнішньополітичного сегменту, то відносно цього періоду слід відзначити поправку Джексона-Веніка, метою якої було примусити СРСР не обмежувати еміграцію з країни, - як єврейську, так і представників інших етнічних груп, а також релігійних меншин.

Під час кампанії 1976 р. за президентство змагаються Дж.Форд та Дж.Картер, яких оглядачі називають найбільш побожною парою після МакКейна та Брайана, що виборювали президентство вісімдесят років перед тим. Релігійна риторика у політичному дискурсі помітно посилюється, релігійна свобода стає важливим інструментом тиску на СРСР та його союзників у зовнішньополітичній діяльності адміністрації Дж.Картера упродовж 1977-1980 рр. Релігійна риторика у зовнішній політиці ще більше посилюється з приходом до президентського офісу у 1980 р. Р.Рейгана. Вже на першій докладній зустрічі з послом СРСР в США Р.Рейган піднімає питання про п'ятидесятників з Сибіру, які не отримавши змоги емігрувати з Радянського Союзу, у 1978 р. прорвалися до посольства США у Москві (всього вони провели у посольстві п'ять років – до 1983 р. Цей драматичний епізод докладно описаний Левом Симкіним у його «Посольской истории» (Знамя. - 2010. - № 7).

8 березня 1983 р. президент Р.Рейган виголошує свою знамениту промову перед Національною Асоціацією євангеліків у Флориді. Ця промова на заявлену тему «Релігійна свобода та Холодна війна» увійшла в історію як промова «Імперія зла». У своїй промові Р.Рейган виклав кілька програмних тез, які безпосередньо стосуються бачення ним ролі релігії й релігійної свободи у зовнішній політиці США і зробив це, напевно, яскравіше, ніж будь-хто до нього. По-перше, він наголосив на тому, що філософія його адміністрації ґрунтована на Божих цінностях; по-друге, це протиставляє цю

адміністрацію й мільйони американців, що її підтримують, сучасному атеїзмові, який відмовляється від цінностей, на яких базована західна цивілізація. Їх система цінностей радикально відрізняється від тієї, що її сповідує більшість американців; американці значно більш релігійні, ніж багато інших народів світу, вони віддані релігії та родинним цінностям – Десять заповідей мають реальне значення для їхнього життя. Радянський Союз – осереддя тоталітаризму, безвірництва, який відкрито проповідує відмову від релігійної етики. Але вони повинні зрозуміти, що США ніколи не відмовиться від своїх принципів, не віддадуть свою свободу, не залишать віру в Бога. Промова Рейгана надзвичайно щільно насичена релігійними і месіанськими символами і яскравими образами. Він наводить слова молодого батька з Каліфорнії, який сказав, що волів би, щоби його маленькі доньки померли прямо зараз, все ще вірячи у Бога, ніж, щоби вони зростали за комунізму і колись померли без віри в Бога. Наприкінці промови Р.Рейган закликає присутніх помолитися за тих, хто живе у «тоталітарній пільмі»: «Просіть, щоби вони віднайшли радість милосердного Бога. Але поки вони проповідують всемогутність держави і її домінування над особистістю, поки вони вірять у своє майбутнє панування над усіма народами землі, вони – центр зла у сучасному світі» (President Reagan's Speech before the National Association of Evangelicals // [Електронний ресурс: Режим доступу] <http://www.presidentreagan.info/speeches/empire.cfm>).

Р.Рейган значно більше, ніж його попередники у ХХ ст. звертається до порівняння Америки з «сяючим містом на горі», «смолоскипом свободи», до наголошенні на унікальності американської демократії тощо. Він також постійно звертається до значущості для американців релігійної свободи і готовності відстоювати її на міжнародному рівні. Особливо виразно рейганівське бачення релігії у зовнішній політиці втілюється у союзі адміністрації США зі Святим Престолом і особистого союзу Рейгана і Івана Павла II у демонтажі комунізму в Центральній і Східній Європі.

Ця політика була підтримана і адміністрацією президента Дж.Буша-старшого, особливо під час війни у Перській затоці й знайшла нового піднесення під час президентства Б.Клінтона. Ухвалений під час його президентства Закон про релігійну свободу в світі (1998 р.) остаточно інституалізував зовнішньополітичну активність США у сфері релігійної свободи. Релігійна свобода утверджується як один з пріоритетів всієї зовнішньої політики США. і як беззастережний пріоритет «релігійного сегмента» зовнішньої політики. У такому статусі вона перебуває до початку 2000-х, коли події 11 вересня 2001 р. примусило американську адміністрацію привертати дедалі більші зусилля на «ісламському напрямку» релігійного сегменту зовнішньої політики США.